

O'XSHATISHLAR MILLIY-MADANIY KONNOTATSIYA IFODACHISI SIFATIDA

Farhod Usmanov Faxriddinovich

Ilmiy rahbar PhD

Namangan davlat universiteti

Xoshimova Gavharoy Xayrullo qizi

Lingvistika (O'zbek tili) yo'nalishi 2-bosqich magistranti

E-mail: hoshimovagavharoy@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o'xshatishlarning o'rganilish darajasi va uning til taraqqiyoti va milliy-madaniy dunyoqarashning ifodalanishidagi ahamiyati haqida fikr-mulohazalar keltirildi.

Kalitso'zlar: O'xshatish, o'xshatish subyekti, o'xshatish asosi, til, madaniyat, dunyoqarash.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается уровень изученности сравнений и их значение в языковом развитии и выражении национально-культурного мировоззрения

Ключевые слова: сравнение, предмет сравнения, основа аналогии, язык, культуре, преспективы

ABSTRACT

The article discusses the level of study of similes and their importance in language development and expression of national-cultural worldview.

Keywords: simile, subject of simile, basis of simile, language, culture, outlook.

KIRISH

O'xshatishlar – har bir xalqning milliy madaniy boyligi bo'lib, ular milliy dunyoqarash, dunyodagi predmet, hodisa va harakatlarni milliy tasavvurlarga ko'ra taqqoslash, qiyoslashdir. Qadimdan insonlar tashqi dunyoni tafakkuriy taqqoslash, ya'ni o'xshatishlar vositasida anglashga uringan. O'xshatishlar muayyan xalqning tafakkur tizimini va milliy dunyoqarashga asoslangan tasavvurini tamsil etadi. Ya'ni inson qarshisidan chiqqan va mohiyatan mavhumroq bo'lgan tushunchalarga o'z ong

zahirasidagi boshqa bir narsaga taqqoslash orqali oydinlik kiritadi. Shubhasiz, bunda milliylik, mentalitet asosiy ahamiyat kasb etadi. Professor N. Mahmudov o'xshatishlarda milliy mentallik jozibasi yorqinroq aks etishini bejizga ta'kidlab o'tmagan.

O.S.Axmanovanning "Tilshunoslik terminlari lug'ati"da lisoniy o'xshatishga quyidagicha ta'rif berilgan: "O'**xshatish** (ingl. simile, fr. comparaison, nem. Gleichnis, isp. simil.) – bir predmetni boshqasiga ular o'rtasidagi umumiy bo'lgan xususiyat asosida qiyoslash". [1.444]

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Muayyan xalqlar tafakkurini ifodalashda o'xshatishlarning o'ziga xos o'zni qadimdan muhim bo'lib kelgan. Buni Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit-turk" asarida ham uchratishimiz mumkin. Masalan, qizlar aldoqchi va yalinchoq bo'lgani uchun tulkiga, o'g'il bolalar esa botirlik sifati bilan bo'riga o'xshatilganiga duch kelamiz: "Biron xotin tuqqanda doyardan: tulki tug'dimi yoki bo'rimi deb so'raladi. Ya'ni qizmi yoki o'g'ilmi demakdir..." [2.404]

Shuningdek, lisoniy xazinalarimizdan biri hisoblangan Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarida xoqon sifatlarini sanar ekan, ayiqdek, qarg'adek, tulkidek, tuyadek kabi o'xshatishlarni qo'llaganini ko'rishimiz mumkin.

Ikki yoki undan ortiq predmet yoki tushunchani o'xshash yoki farqli jihatlarini aniqlash maqsadida qiyoslash, taqqoslash tashqi dunyoni bilishning eng keng tarqalgan mantiqiy usullardan biri sifatida inson faoliyatining deyarli barcha sohalarida kuzatiladi. [3.103]

Bizga ma'lum bo'lgan biror-bir xususiyat yoki narsa vositasida mavhum turgan tushunchalarni ochiqlash imkoniga o'xshatish, qiyoslash orqali erishamiz. Masalan, "Cho'qqilarning boshlari **loladek** qizardi" (J. Abdullaxonov " Tarki dunyo"). Lolaning ko'rinishi, uning qay darajada nozik va alvon rangli ekani barchamizga ma'lum. Yozuvchi o'quvchiga ma'lum bo'lgan predmetdan o'xshatish etaloni sifatida foydalanib, o'quvchi uchun noma'lum bo'lgan holatga oydinlik kiritib o'tadi. Agar o'sha joyda cho'qqilarning boshlari qizardi deyish bilan kifoyalanganda o'quvchining qalbini titratish maqsadiga yetisha olmagan bo'lar edi.

Maymunning benihoya abjir harakatlar qilishi ham barchaga ma'lum, undan o'xshatish etaloni sifatida foydalanish orqali asar qahramonining xarakter-xususiyatini ochib berishda aniqlik kiritishga erishish mumkin:

"Saldan keyinoq qishloq ahlini zir titratib, odamlarni **maymun misol** o'ynatgan bu ikki besavod, gumroh ayol ishdan haydaldi". (O.Yoqubov "Qarnoq")

NATIJAR VA MUHOKAMA

Professor N. Mahmudov o'xshatishlarni to'rt unsurga ajratadi:

O'xshatish subyekti

O'xshatish etaloni

O'xshatish asosi

O'xshatishning shakliy ko'rsatkichi

"...o'xshatishlar o'ziga xos obrazli tafakkur tarzining mahsuli sifatida yuzaga keladi. Shuning uchun ular nutqda hamisha badiiy-estetik qimmatga molik bo'ladi, nutqning emotsional-ekspressivligi, ifodaliligi, ta'sirchanligini ta'minlashga xizmat qiladi. O'xshatishning ikki turi, ya'ni: 1) individual-muallif o'xshatishlari yoki erkin o'xshatishlar va 2) umumxalq yoki turg'un (doimiy) o'xshatishlar farqlanadi". [4.5]

Erkin o'xshatishlar muallifning badiiy so'z mahoratini belgilaydigan va uninggina qalamiga mansub bo'lgan o'xshatishlardir.

Kapalakdek kelib, qoshingga qo'nib,

Ko'zingga termilib, umrim o'tsaydi... (M. Yusuf)

Ushbu misrada o'xshatish konstruksiyasi erkin o'xshatish bo'lib, Muhammad Yusuf tomonidan yorning qoshiga kapalakdek qo'nishni maqsad qilgan lirik qahramonning ichki dunyosi, xarakter-xususiyati ochib berishga erishilgan. Ya'ni kapalakning qay darajada nozik ekanini yaxshi bilamiz. Ham qalban, ham jisman nozik bo'lgan yorning qoshiga kapalakdek qo'nishdan bsohqacharoq variantni qo'llashning o'zi mantiqqa zid bo'lgan bo'lar edi. Shubhasiz, bu shoirning individual so'z san'atkorligini yaqqol namoyon etgan.

Quyidagi misollarda ham erkin o'xshatishlarning orginalligini ko'rishimiz mumkin: Haligi shirin xayollar bilan kulib, to'lib, **cho'g'day qizarib turgan** yuzlari, **garmsel tekkan ekin kabi**, bir nafasda so'lib, o'lib, **uchug'dek** bo'zarib qoladi... (Cho'lpon "Kecha va Kunduz"). Ko'zini ochgan vaqtda boshi xuddi **pressga tushgan toypaxtadek** yorilgudek bo'lib og'rirdi. (Cho'lpon "Kecha va Kunduz"). Uning gapi miyamda **qovog'aridek** betinim g'o'ng'illardi...(I. Mirzo " Bonu" romani). Hamma birdek chanqagani, suv– obi hayotgani aylangani, **bujmaygan yong'oq mag'zidek** miya talvasaga tushib, o'zini avrashga kirishgani uchunmi? (I.Mirzo "Bonu")

" Turg'un o'xshatishlarning mohiyati shundan iboratki, ularda o'xshatish etalonida ifodalangan obraz barqarorlashgan bo'ladi, bunday o'xshatishlar, garchi muayyan shaxs yoki ijodkor tomonidan qo'llangan bo'lsa-da, vaqtlar o'tishi bilan til jamoasida urfga kirib, doimiy ifodalar sifatida turg'unlashgan, umumxalq tili leksionidan joy olib ulgurgan bo'ladi. Bunday o'xshatishlar xuddi tildagi tayyor birliklar kabi nutqqa olib kiriladi." [5] Masalan, beozorlik xususiyati uchun etalon sifatida rus lingvomadaniyatida buzoqcha (telyonok), go'dak (rebyonok), bola (ditya) kabilar, o'zbek lingvomadaniyatida esa musicha, go'dak va farishta turg'unlashgan:

Dadangda gunoh yo'q, bolam! Dadang – **farishtadek** toza odam (O' . Hoshimov "Tushda kechgan umrlar"); Turar u **go'dakdek** beg'ubor kulib, Balki, kulgisi ham bizdan meros bu (A. Oripov "Genetika"); Ohuday go'zal, **musichadek** begunoh bu qiz

uning chiroqsiz hujradek nursiz, shu'lasiz hayotida milt etib yongan bir sham edi. (O. Yoqubov "Ko'hna dunyo")

Ushbu misollarda ko'rinib turibdiki, har uchchala so'zda ham mentalitetimizga xos bo'lgan beozorlik stereotipi ustunlik qilmoqda.

Turg'un o'xshatishlar millatning tafakkuridagi olamning lisoniy manzarasini yaqqol namoyon etadi. Millat lisoniy manzarasidan muqim o'rin olgan turg'un o'xshatishlardagi etalonlar shu millat vakillari uchun alohida ahamiyatlidir. Masalan, turkiylar etnomadaniyatida go'zal yor yuzini oyga qiyoslash turg'unlik kasb etgan. Oyga qiyoslash oydek, to'lin oydek, o'n to'rt kunlik oydek o'xshatishlariga, Oygul, Oydin, Oysuluv, Mohichehra kabi qizlar ismiga ham asos bo'lgan. Bunday o'xshatish, masalan, rus etnomadaniyatida tushunarli bo'lsa-da, [6] turkiylar lingvomadaniyatidagidek ahamiyatli emas.

Goh xotir, gohida xayolni yollab, gohida **oy kabi** porlab, Shirin jilmayish-da yonida orlab, Olisdan g'amzalar qilganing alam (M.Yusuf "Muhabbat"); Unda buyuk edi e'tiqod, imon, Sururi dillarda balqardi **oydek** (J. Kamol "Alvido")

Yana shuni ham alohida ta'kidlashimiz kerakki, tilimizda paremiologik birlik sifatida o'rnashgan turg'un o'xshatishlar salmog'i ham sezilarli darajada. Buni quyidagi misollar yordamida ko'rib chiqamiz:

Ammo kasb-kor tufayli hammaga **otning qashqasidek** tanilganlari kam, boshqa bir tomondan ham nom chiqarish kerak. (A.Muxtor "Egilgan bosh"); Hazrat esa bu yerdagi har tup daraxt, har bir giyohni **besh panjasiday** biladi (A. Abdullayev "Hazrati Attor"); Salima ulg'aygan sari onasi Gulrangbegimga **ikki tomchi suvday** o'xshaydigan go'zal qiz bo'lib bormoqda edi. (P. Qodirov "Humoyun va Akbar")

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, turg'un o'xshatishda asosiy rolni o'xshatish etaloni bajaradi. Ya'ni u o'xshatishning markazini tashkil etadi. Boshqa unsurlar esa etalon atrofida birlashadi. Bunga yuqoridagi misollarda ham yaqqol isbotini ko'rsak bo'ladi. Bunda o'xshatish etaloni o'xshatish subyektining ahamiyatlilik darajasini yana ham oshirib ko'rsatib berishga xizmat qiladi.

XULOSA

Tilimizda mavjud bo'lgan o'xshatishlar, xoh erkin bo'lsin, xoh turg'un milliy dunyoqarashimiz, milliy-madaniy tasavvur va udum-an'analarimizning jozibador oynasidir. U o'zining qiymati bilan etnopsixologiya, lisoniy madaniyatshunoslik va lingvopoetika uchun ham muhim ahamiyatga egadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – С. 444.
2. Махмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. I. – Тошкент ЎзФА. 1963. – Б.404
3. Усманова.Ш. Лингвокултурология. I. – Тошкент. 2019. – Б.103
4. Mahmudov N., Xudoyberganova D. O‘zbek tili o‘xshatishlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: Ma‘daiyat.2013. B – 5.
5. Mahmudov N. O‘xshatishlarda milliy mentallik jozibasi . Til va adabiyot ta‘limi . 2019-yil, 2-son.
6. Усманов Ф. Ўзбек тилидаги ўхшатишларнинг лингвомаданий тадқиқи: Филол. фан. б. фалс. док. ...дисс. – Тошкент, 2020.